

МОЇ СПОГАДИ ПРО ВАСИЛЯ ВРАЖЛИВОГО

ВІД РЕДАКЦІЇ.

У цьому році минає 70 років від дня народження колись популярного і талановитого прозаїка Василя Вражливого (справжнє прізвище — Василь Штанько). Виступивши з своїми оповіданнями на початку 20-их років, він скоро здобуває загальне визнання. Його психологічно-вникливі оповідання, хоч позначені були, як правдиво відзначає автор нижче друкованого спогаду, впливом прозової манери В. Винниченка, свідчили, що в літературу прийшов новий і свіжий талант. На початках своєї літературної діяльності Вражливий належав до Спілки селянських письменників "Плуг" (1923-1925), а вже на початку 1926 року бачимо його в складі новоутвореної письменницької організації ВАПЛІТЕ, до якої ввійшли тільки вибрані загально визнані письменники: М. Хвильовий, М. Куліш, О. Досвітній, П. Тичина, І. Дніпровський, М. Йогансен та інші. Вражливий був автором багатьох оповідань і повістей: "В яру", збірка оповідань, 1924, "Земля", 1925, "Життя білого будинку", 1927, "Батько", 1929, "Молодість", 1929, "Перемога", 1932, "Справа серця", 1933.

Арештований десь на початку 1935 року під час масового сталінського терору проти українського народу, В. Вражливий був, нема сумніву, розстріляний під час терору в таборах 1938 року. Серед численних втрат українська література втратила і цього, ще зовсім молодого прозаїка. На відзначення 70-ліття від дня народження й 35-річчя від року знищення талановитого письменника містимо цікаві спогади про нього його сучасника і земляка Івана Майстренка.

Василь Вражливий забутий і на Україні і на еміграції. На Україні тому, що був репресований і розстріляний. Творів його не друкують, хоч українські радянські словники згадують його в кількох рядках. На еміграції Вражливий залишився теж поза увагою. Більше пощастило на еміграції другові Вражливого — Валеріанові Підмогильному, з яким Вражливий був разом заарештований і засуджений. І не випадково вони були друзі. Обидва однаково обдаровані прозаїки, хоч різного стилістичного напрямку. У Підмогильного — вишуканіша мова. Вражливий — глибше розробляє сюжет. Якщо порівнювати, то Підмогильний ближчий до Коцюбинського. Вражливий — до Винниченка. Або, якщо порівнювати з французькою літературою, якою обидва письменники захоплювались і обидва перекладали на українську мову, то Підмогильний більш подібний до стилістично вишуканого Фльобера, а

Вражливий до Бальзака, якого він де в чому навіть наслідував. Але про це далі.

**

1923 року до мене, харківського студента, зайшов земляк — юнак Василь Штанько (пізніший письменник Василь Вражливий). Ми обидва походили з старовинного українського містечка Опішнього (Опішне, а не зрусифіковане тепер Опішня, Опішня). Василь походив із заможної родини — батько був власником парового млина і числився розкуркуленим. Василь студіював тепер у харківському індустріальному технікумі. Він прийшов до мене, щоб я його підтримав. Хтось нібито доніс на нього, що він син куркуля, і це загрожувало йому виключенням із технікуму. Пізніше виявилось, що ніхто на нього не доносив. Мені здається, що й сам Василь про це знав, а прийшов він до мене зовсім в іншій справі.

Коли наша розмова на цю тему закінчилась, Василь Штанько соромливо сказав, що в нього є оповідання, які він хотів би мені зачитати. Перше оповідання, пам'ятаю, називалось "В яру".

Я був вражений. Василеві Штанькові було всього двадцять років, його оповідання були його першими творами, які він пропонував читачеві. Але це були зовсім зрілі і талановиті твори. Мені й тепер, через п'ятдесят років, здається, що ці оповідання не слабші деяких пізніших творів Вражливого.

Після прочитання я сказав Василеві, щоб він негайно йшов до Хвильового. І дав адресу. Чому я дав адресу Хвильового, з яким я не був тоді знайомий, сам не знаю. Ближчим до літературно-видавничих справ був тоді Михайло Яловий, мій приятель, з яким ми разом разом працювали перед тим у газеті "Селянська біднота". Яловий редактор, я — секретар редакції і автор статтів. Варто згадати ще й третього співробітника — Михайла Семенка. Він був без ранги, просто як автор — переважно вішів на політичні теми (проти Врангеля і т. п.). Посилаючи Василя до Хвильового, я мабуть думав, що оповідання Василя особливо припадуть Хвильовому до серця, — щось від тих оповідань віяло Слобожанщиною. Подія з оповідання "В яру" відбувалася десь коло річки Ворскло.

Василь Штанько був у мене на провесні 1923 року (рівно п'ятдесят років тому, як пишуться ці рядки). А вже через рік, весною 1924 року, я побачив у вітрині книжкової крамниці книжечку — Василь Вражливий. "В яру". Я знав уже, що Василь Штанько вибрав собі псевдонім *Василь Вражливий*.

Василь був молодший від мене на чотири роки. В Опішньому я вважав його "пацаном" і ми не

були друзями дитинства. Таким був для нього мій брат. У Харкові ми зустрічалися пізніше тільки випадково, на вулиці, на літературних вечорах. Про його літературні успіхи свідчило те, що він скоро став членом ВАПЛІТЕ, куди приймали тільки обраних. Уже в харківські часи він мав вигляд заможної людини, що теж побічно свідчило про літературний успіх.

Я уважно стежив за його творчістю. Пам'ятаю сильне враження справило на мене оповідання "Життя білого будинку", надруковане в збірникові ВАПЛІТЕ. Тут Вражливий виступав уже майстром сюжету й психологічного образу. Пам'ятаю ще одну (і останню) зустріч з Вражливим у будинковій літературі ім. Блакитного на вечері, присвяченій створенню Спілки радянських письменників України і розпускові, у зв'язку з цим, усіх інших письменницьких організацій. Відхиляючись від теми, хочу нагадати виступ на тому вечорі Миколи Куліша. Оцінюючи позитивно розпуск ВУСППу і припинення поділу письменників на пролетарських і непролетарських (по печі, серед "пролетарських" було більше куркулів, ніж серед "непролетарських"), Микола Куліш жалкував, що страхіття вуспівських часів все ж таки не минули. Як у Гоголевому "Вії", казав Куліш, ранок налякав чортвиння в церкві, і воно миттю кинулося розбігатися у двері і в вікна. Та не встигло і позастрявало змертвіле на рамах вікон. Так і тепер, казав Куліш, постановою про ліквідацію привілейованих літературних організацій принесла ніби в літературу ранок, але чортвиння, що розбіглося від того ранку, позастрявало на рамах і постійно нагадує про себе.

Ми стояли з Вражливим разом на хорах (зала була переповнена), і я розпитував його про окремих письменників, як він їх розцінює. Серед завваг про пізніх "пролетарських" і "непролетарських" мені ввізалися в пам'ять його слова про Миколу Бажана: "Колька — то наш!" Виявилось, що не "наш"...

Чомусь мені стоїть у пам'яті, що Вражливий до середини 30-их років проживав у Києві. В усякому разі, в Харкові я його не зустрічав. Найсильніше враження з його творів справила на мене повість "Батько", на якій я спочиваю окремо. Це був апогей його творчості. Бо далі, боячись, мабуть, бути ліквідованим як "непролетарський" письменник і як син куркуля, Вражливий почав пристосовуватись і написав "виробничий" роман з життя робітників на нафтових промислах Емби (Казахстан). Здається, роман називався "Справа серця". Я його не читав, як взагалі мало читав виробничі романи.

Пристосування Вражливого до виробничої тематики я розцінюю не як безпринципну "змічу віх", а як намагання будь-що зберегти по крапках часів свій літературний талачт, який Вражливий ревне оберігав і вірив, що йому судилося дати щось значне. Гадаю, що Вражливий вірив у своє майбутнє більше, ніж Підмогильний. Скажу далі чому.

Здається, 1935 року восени до харківського інституту журналістики, де я викладав західню літературу, прийшов під час занять мій опішнянський земляк Д., молодий лікар. Про нього ходила слава як про легковажну й безпринципну людину. Нове, що я в нього помітив, — це дуже посивілі скроні. Він запросив мене піти з ним у сквер і з таємничим виглядом розповів таке: "Знаєш, звідки я прийшов? — З ГПУ... Останні місяці я працював завідувачем будинку відпочинку в Змієві (під Харковом). Запросив літом до себе на відпочинок Вражливого й Підмогильного. І от уночі наїжджає до будинку ГПУ, арештовують їх обох і мене. Я сидів три місяці і оце сьогодні мене випустили, бо я в усьому признався... Бачиш, як я посивів за ці три місяці. Вражливий і Підмогильний сидять. Василь багато дурниць наговорив проти себе. Оце я прийшов прямо звідти, щоб попросити тебе — чи не можу я поставити в твоєму мешканні свою валізу? Не маю більше місця."

Лікар Д. ніколи не переступав порогу мого мешкання. Такі відносини були між нами. Земляцька приязнь на віддалі. У Харкові було чимало ближчих для Д. опішнян. Чому він звернувся до мене? Адже мене в цей час цькували вже на різних зборах як "буджуазного націоналістат"? Правда, про це Д. міг не знати. Мечі було ясно, що, випустивши Л. з-під арешту, ГПУ пілігало його до мене "поставити валізу".

Д. продовжував інформувати мене: "Хочеш, я розповім тобі, що там робиться в ГПУ."

Оскільки такі розмови вважалися "контрреволюційними", я сказав Д., що я знаю більше-менш, що там робиться, так що можна не розповідати. Але Л. все ж таки говорив і я мусів слухати, щоб не показати, що я його підозріваю. Я вважав тоді, що знати сексота і одверто протемонструвати це — значить накликати на себе переслідування ГПУ. Але й слухати розповідь Л. було низьким для мене. Коли Л. закінчив розповідь, безпечно насамперед для нього, бо ж мене цькували домовились, що залучити валізу в мене неють за те, за що він був заарештований разом з Вражливим і Підмогильним. Л. запитав мене, що він повинен сказати в ГПУ про нашу зустріч? Я відповів, що він мусить сказати там все, про що говорив мені.

Цим я переклапав на Л. обов'язок розповісти про незаконну розмову. Якби мене викликали до ГПУ і запитали, чому я не розповів про розповідь лікаря Л., я сказав би: "Та я ж йому сказав, щоб він сам розповів".

На особі лікаря Л. я спочивав доклапніше, бо він в ГПУ лав, мабуть, чимало зізнань, що обтяжували Вражливого. Як видно, він добре вислухався перед ГПУ, бо з підозрілого для влади збілілого опішнянського дворянина він раптом висунувся. Оляг військовий уніформу з двома шпалами (майор), а потім, як казав мені сам, став працювати в інституті переливання крові. Я подумав: щоб інформувати про настрої прохресорів цього важливого для війни інституту. Не-

задовго до мого арешту Д. все частіше відвідував без запрошення моє мешкання. Був навіть свідком на моєму суді, але не проти мене. Що я теж трактував як спеціальне доручення ГПУ, щоб не розкривати свого важливого секрета.

Справа Вражливого-Підмогильного була об'єднана з якоюсь українською "терористичною" організацією. Знаю, що до тієї справи був долучений і один з вождів УКП, мій приятель Юрко Мазуренко, який Вражливого й Підмогильного у вічі не бачив. Але й мене ГПУ об'єднувало в одну терористичну організацію разом з людьми, яких я ніколи в вічі не бачив.

**

Коли мені під час викладів західньої літератури в інституті журналістики доводилось докладніше спинятися на творчості Бальзака, я помічав, який великий вплив це мало на Вражливого. Бальзак був монархіст і ненавидів французьку революцію. Але як великий мистець, він не вносив у свої романи політичних тенденцій. Він відкрив, що революція, знищивши дворянську верству, привела до панування в суспільстві ще гірших хижаків, ніж були за фєвдальних часів. Саме ці образи нових буржуазних хижаків зробили Бальзака великим. Цю гіпнотизованість Бальзака новим страхітливим паном над суспільством геніально вловив Роден у скульптурі Бальзака, що зберігається в нью-йоркському музеї новітнього мистецтва.

Василь Вражливий перший і єдиний в усій радянській літературі (в українській і російській) натякнув на образ справжнього переможця в Жовтневій революції. Це не пролетаріят, а новий егоїст, ще безоглядніший, ніж у дореволюційні часи. Вражливий показав його в повісті "Батько". Батько — це колишній священик, який заради сина-комуніста зрікся священничого сану, не міг, очевидно, ніде знайти роботи і пішов працювати до туберкульозного санаторію випалювати плювальниці. Отож сидить він коло вогнища і виконує свою роботу та розповідає авторові про життя своє минуле й сучасне. Він старенький уже вдівець, має єдиного сина — члена компартії і на відповідальній роботі. Ради сина батько покинув священничий сан, та все ж син цурається батька, не має з ним зв'язків, не хоче допомагати йому. І батько розповідає про це без жодного закиду чи нарікання. Навпаки, він з любов'ю говорить про сина, що інакше він і не може діяти. Тут певна подібність до Бальзакового "Батька Горіо". Але ця суто ідейна подібність ніяк не знижує оригінальності твору Вражливого. В літературі бувають ще більші подібності. Наприклад, клясичний твір Грибоедова "Горе от ума", що був перелицюванням на російську мову Мольєрового "Мізантропа". Сам син священика не виступає в повісті, але образ його такий яскравий, що читач запам'ятовує його назавжди.

Ніякої політичної тенденції у Вражливого немає, але він пильно підмітив образ нового, народженого революцією егоїста, що ради кар'єри готовий відцуратися рідного батька. Сьогодні цей образ нікого вже не здивує, до нього люди зви-

кли, хоч про нього в радянській літературі ніхто не сміє писати, бо ж це панівна в житті постать.

Батько в повісті Вражливого терпів не тільки за революції, але й до революції був упосліджений. Якось архиєрей, об'їджаючи парафії, кілька днів проживав у цього священика, і з розповіді батька видно, що владика затримався дещо заради паніматки. Але й тут батько не ремствує. Він все терпить, все прощає. Цей образ терпеливої упослідженої людини прикував, як видно, душу Вражливого. Під час одної зустрічі він мені сказав, що хоче написати роман про опішнянського жидівського хлопця Йоньку. Йонька був сирота, затурканий в опішнянській жидівській громаді. Діти-школярі вважали Йоньку дурнуватим і насміхалися з нього. А він мовчки й терпеливо переносив усякі знущання. Як бачимо, для Василя Вражливого це був новий варіант батька-священика.

Як сказано вже, Бальзак став великим, бо змалював у своїх численних романах образ нової, народженої буржуазною революцією панівної у суспільстві людини. Василь Вражливий перший почав показувати таку людину, народжену вже не буржуазною, а пролетарською революцією. До двох лих, змальованих у повісті Панаса Мирного "Лихо давнє й сьогочасне" (лихо кріпацької доби й лихо звільненої від кріпацтва людини), Вражливий ніби додавав третє лихо, — доби "пролетарської" революції. В цьому Вражливий починав ставати епохальним письменником в Бальзаковому стилі. І в цьому розумінні я його ставив вище Підмогильного. Бальзак був вищий за сильнішого стиліста Фльобера.

Та Вражливому не дали виконати своєї місії. На тридцятому році життя його арештували, а через три роки розстріляли. За що? Тільки за те, що він був українським письменником. Соціального сенсу повісті "Батько" ГПУ тоді ще не розкусило. Та й не було в тій повісті ніякої політичної вини. Російського письменника за такий твір не розстріляли б.

Варто б було перевидати на еміграції вибрані твори Вражливого. Хоч би одну повість "Батько". Вона дуже читабельна і швидко б розійшлася. Цю повість варто було б видати і чужими мовами. З передмовою, де було б сказано, що український письменник перший підмітив народження з Жовтневої революції нового хижак-експлуататора. За таку тему сьогоднішній чужомовний читач вхопився б. І для української літератури це був би певний здобуток.

Вийшла в світ збірка поезій
ОЛЕКСИ МЕЛЬНИЧЕНКА

"ВІД ЩИРОГО СЕРЦЯ"

Один прим. 3 дол. — Замовляти:

ALEX MELNYCHENKO

281 N.W. — 43rd St. — Apt. # 2

Fort Lauderdale, Fla. 33309

Fort Lauderdale, Fla. 33309, USA